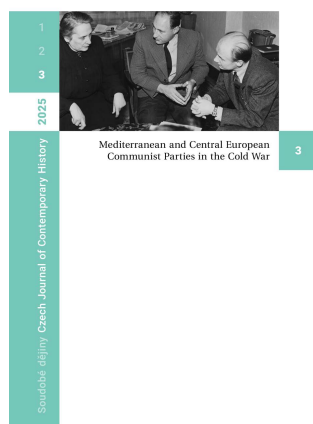


Zitierhinweis

Kaplan, Petr : recension de : Detlef Brandes, Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938, München : Oldenbourg, 2008, dans : Soudobé dějiny, 2010, 1-2, p. 205-209, DOI: 10.15463/rec.1189730410



copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Recenze

Sudetští Němci a soumrak první republiky

Petr Kaplan

BRANDES, Detlef: *Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938*. (Veröffentlichungen des Collegium Karolinum, sv. 107.) München, R. Oldenbourg 2008, xvi + 399 stran.

Známý německý historik Detlef Brandes se ve své poslední monografii věnuje postavení sudetských Němců v meziválečném Československu a jejich roli při rozbití mladé republiky. Jeho základní hypotéza zní, že příčiny katastrofálního vývoje mezi Čechy a Němci v českých zemích, který nakonec vedl k poválečnému vyhnání či vysídlení Němců, je třeba hledat v letech 1935 až 1938, obzvláště v období mezi anšlusem Rakouska a Mnichovskou dohodou. Téma, které bylo v historiografii již vícekrát zpracováno, se autor snaží nahlížet z nového úhlu. Osudy sudetských Němců totiž nesleduje jako jediný příběh homogenní vrstvy obyvatelstva, ale jako dějiny mnoha společenských skupin a jejich vztahů.

Vzestup a radikalizaci Sudetoněmecké strany (SdP) nelze podle něj pochopit bez poznání vnitřních a vnějších vlivů zasahujících do každodenního života německých obyvatel v první republice. Zabývá se proto náladami v pohraničí, přibližuje poměry uvnitř společenství sudetských Němců, líčí jejich rostoucí podporu politiky SdP a protiakce místních sociálnědemokratických a komunistických uskupení, která se do poslední chvíle snažila získat německé voliče na svou stranu. Pochopitelně nezapomíná ani na problematické soužití mezi Němci a „hraničáři“, tedy českými obyvateli pohraničí, kteří nechtěli připustit jakoukoli formu německé autonomie. Tyto roviny sociálních vztahů autor dokumentuje na lokálních případech a ukazuje tak různorodost jednotlivých oblastí a zároveň společné fenomény platící pro celé su-

detoněmecké území. Jedná se tedy o historii pohraničních oblastí českých zemí (ne pouze sudetských Němců, jak by se zdálo podle názvu knihy) v kontextu napjaté vnitropolitické situace a vzrůstajícího ohrožení republiky, s důrazem na „krizový“ rok 1938, kdy došlo k odtržení Němci obývaných území od Československa.

Knihy se opírá o rozsáhlý pramenný základ. Autor prozkoumal fondy mnoha českých archivů, od archivu České národní banky přes Archiv Kanceláře prezidenta republiky po Výstřižkový archiv Prager Presse. Upozorňuje přitom na fakt, že fond Benešova prezidentského archivu se nepodařilo dochovat v úplnosti. Jako velmi cenný materiál se ukázaly fondy bývalého Archivu Ministerstva vnitra ČR (nyní Archivu bezpečnostních složek), které obsahují podrobná a věcná hlášení policie a pohraniční stráže o vyšetřovaných incidentech, ale také podané stížnosti a vzájemné žaloby obyvatel Sudet. Československá policie navíc vysílala své muže na veškeré akce SdP, kde dohlíželi na dodržování pořádku a o nichž podávali hlášení. Jejich důvěryhodnost ověřil Brandes srovnáním s články zahraničních, především pak britských novinářů. Jako další kontrolní pramen pak sloužily zprávy exilové německé sociální demokracie, jejíž členové našli přechodné útočiště v Československu. Ve svých zprávách se němečtí sociální demokraté vyjadřovali k dění v Německu i v Československu a nabízeli příhodné srovnání. Brandes dále využil edice československých, německých, britských a francouzských dokumentů. Neopomněl ani autobiografie významných aktérů tehdejšího politického dění, například Edvarda Beneše, Kamila Krofty a dalších.

Chronologický výklad je rozdělen do pěti kapitol, za nimiž následuje závěrečné shrnutí a přílohy. První kapitola „Národní vyrovnání v první republice“ (*Nationale Auseinandersetzungen in der Ersten Republik*) sleduje vývoj německých politických stran v Československu do roku 1937. Jedná se o velmi zhuštěný popis událostí od prvních voleb do parlamentu v roce 1920, kdy se o hlasy voličů ucházelo sedm nadregionálních a deset menších německých stran. Autor klade důraz na skutečnost, že se tyto stany (s výjimkou komunistů) chtěly podílet na řízení nového státu a snažily se o aktivní politiku. Zlom přinesla hospodářská krize ve třicátých letech. Československá vláda nesla v očích německých obyvatel vinu na pomalém překonávání ekonomické recese, která s sebou nesla prudký růst nezaměstnanosti. Právě ztrátou pracovních míst byli sudetští Němci postiženi více než zbytek obyvatel republiky, což Brandes dokládá mnoha statistikami a tabulkami. Srovnání domácí situace s rychle se zotavujícím Německem vedlo sudetské Němce k prvním formulacím požadavků na odtržení od Československa. Henleinova strana se podle Brandesova zjištění netěšila ve všech pohraničních regionech stejné přízni (podobně jako nacistická strana NSDAP v Německu), právě v době krize se však dokázala prosadit svou razantní politikou. Vedle vysoké nezaměstnanosti vidí düsseldorfský profesor historie za radikalizací německého obyvatelstva ještě další dva faktory. V první řadě to byla nepřilíh úspěšná národnostní politika pražské vlády, která lpěním na koncepci československého národního státu přispívala k rozdmýchávání sudetoněmeckého nacionalismu a znemožňovala Němcům a ostatním menšinám identifikovat se s československým státem. Za druhý faktor považuje Brandes diskriminaci německých obyvatel v porovnání s českými „hraničáři“ v oblastech jazy-

ka, školství, zaměstnanosti ve státní službě, udělování státních zakázek a podobně. Právě tyto tři skutečnosti vedly podle něj k vzestupu předsedy německého Turnverbandu Konrada Henleina a k vítězství Sudetoněmecké strany v parlamentních volbách roku 1935 nad ostatními německými stranami.

Druhá kapitola se v líčení událostí předcházejících rozpadu Československa zaměřuje na rok 1937. Autor se věnuje snaze „aktivistických“ stran, které se sice podílely na fungování vládní koalice, ale v roce 1935 ztratily podporu většiny německého obyvatelstva, o oslabení konkurenční SdP. Ta po volbách získala vliv v řadě sudetoněmeckých organizací a v německém tisku, což představovalo ideální nástroj pro šíření stranické propagandy. Brandes zdůrazňuje, že Sudetoněmecká strana sice byla od počátku vystavěna na vůdcovském principu, distancovala se ale od Hitlerova nacionálního socialismu (aby se vyhnul možným nedorozuměním, překládá Brandes československé národní socialisty jako *Volkssozialisten*). Dalším atributem SdP bylo křesťanství, proto je podle autora třeba chápat antisemitské projevy v Sudetech jako spíše nábožensky než rasově motivované. Pomocí ústupků (v jazykové oblasti, v zaměstnávání Němců ve státní sféře, při podpoře německých podniků státními zakázkami a podobně), které obsahovala takzvaná Únorová dohoda (*Feber-Abkommen*) z února 1937, se vláda pokusila podpořit zbylé německé strany proti SdP. Dodržování dohody však narazilo na odpor u českých obyvatel pohraničí. „Hraničáři“, obávající se sílící Sudetoněmecké strany, odmítali spolupráci se všemi německými stranami. Kapitulu autor uzavírá nabídkou Konrada Henleina Adolfu Hitlerovi použít SdP jako nástroj rozbití Československa, poté co byly odloženy komunální volby, v nichž se očekával další úspěch Henleinovy strany.

Záběr třetí kapitoly předurčuje její název – „Od anšlusu Rakouska ke komunálním volbám“. Autor na úvod poukazuje na nadšení, které vyvolalo mezi sudetskými Němci připojení Rakouska k Německu. Tato událost byla totiž mezi stoupenci Sudetoněmecké strany pocítována jako předobraz očekávaného řešení „sudetské otázky“ a dodala jim sebevědomí. Strana pořádala náborové akce a snažila se nátlakem docílit přistoupení nových členů. Zde spatřuje Brandes další moment úspěchu SdP. Henleinova strana měla podporu zaměstnavatelů, kteří si po říšském vzoru přáli, aby dělníci vystoupili z levicových stran a odborů. Jako motivace měla k tomu sloužit například ochrana členů SdP při nuceném propouštění. Nově nabyté sebevědomí Němců se projevovalo i v bojkotování českých a židovských obchodů. Jako selhání posuzuje Brandes jednání německých nemarxistických politických stran, které se z obav před „zglajchšaltováním“ rozhodly dobrovolně rozpustit nebo se přidružit k SdP. Ať už se tak stalo ze strachu nebo z oportunismu, po veřejném vystoupení Henleina v dubnu 1938, na kterém se veřejně přihlásil k myšlenkám německého nacionálního socialismu, nemohlo být pochyb o tom, jak se Sudetoněmecká strana plánuje vypořádat s opozicí. Přestože její politika byla v této chvíli už velmi nesmlouvavá, zůstává Brandes kritický i k československé vládě. Za chybu považuje například vyloučení posledního aktivistického ministra Ludwiga Czecha z Hodžova kabinetu.

Ve čtvrté kapitole autor přibližuje kampaň před komunálními volbami v květnu a červnu 1938, jejich průběh a výsledky. Sudetoněmecká strana se agresivně vede-

ným předvolebním bojem snažila zastrašit nestraníky. Na narůstající tlak se vláda rozhodla reagovat částečnou mobilizací, která dočasně uklidnila situaci. Z dlouhodobého hlediska stát ale nedokázal účinně zasáhnout proti násilí v pohraničí, a tím se v očích mnoha obyvatel zdiskreditoval. Vývoj v sudetských oblastech tak nabíral vlastní dynamiku. Brandes uvádí postřehy Čechů, kteří tehdy po návštěvě Sudet neviděli rozdíl mezi československým pohraničím a třetí říší. V tomto okamžiku se prezident Beneš pod nátlakem západních velmocí pokusil vyřešit problém návrhem na vytvoření vlastního německého státu v rámci Československa, které by se tak muselo přeměnit na federaci. Brandes považuje tuto snahu za chybnou, neboť nejenže byla protiústavní, ale také preferovala uchování teritoriální integrity před zachováním demokracie. Henlein ovšem reagoval přerušением jednání s československou vládou.

Závěrečná kapitola se soustředí na poslední tři týdny před podepsáním Mnichovské dohody. Násilí v pohraničí se vystupňovalo po projevu Adolfa Hitlera na sjezdu nacistické strany v Norimberku 12. září, v němž nevybíravě zaútočil na prezidenta Beneše. Nad nejvíce postiženými oblastmi byl poté vyhlášen výjimečný stav. Většina vedoucích činitelů SdP prchla do Německa, odkud paramilitární oddíly jejich Sudetoněmeckého dobrovolnického sboru (*Sudetendeutsches Freikorps*) podnikaly výpady proti státním institucím v pohraničí. Dočasnou ztrátu kontroly SdP nad sudetským územím se snažila využít německá sociální demokracie, avšak Mnichovská dohoda znamenala konec nadějí na vyřešení konfliktu jinou cestou než odtržením německých oblastí. Popis předávání správy nad územím do německých rukou a stahování československé armády z pohraničních pevností autor člení podle jednotlivých regionů a podkládá zprávami místní policie.

Kniha je vybavena jmenným a věcným rejstříkem, nechybí ani obsáhlý seznam použitých pramenů a literatury. Součástí příloh je i tabulka s výsledky komunálních a parlamentních voleb od roku 1929 ve vybraných sudetoněmeckých volebních okrscích. Jedná se především o záznamy z větších měst, které bohužel nejsou v mnoha případech úplné. Velmi zajímavý a v sudetoněmecké tematice téměř nezbytný je také topografický rejstřík, v němž autor u názvů československých měst udává i jejich český ekvivalent. Naproti tomu bohužel kniha neobsahuje žádné mapy, které by se jistě hodily zvláště s ohledem na autorův důraz na líčení událostí na lokální úrovni. Kniha také postrádá jasné vymezení „Sudet“, neboť provincií Sudetenland bylo původně myšleno pouze severomoravské území západně od Opavy a až v přeneseném smyslu pohraniční území s převahou německých obyvatel.

Brandesova monografie je logicky strukturovaná a dobře se čte, i když je čtenář na některých místech přehlcen fakty a statistickými údaji. To platí především u prvních dvou kapitol, ve kterých se autor snaží shrnout téměř dvacetiletou historii německých stran v předválečném Československu. Obdivuhodně intenzivní je Brandesova práce s prameny, na něž autor odkazuje ve více než patnácti stech poznámkách. Českému čtenáři ulehčí orientaci v tématu autorova snaha uvádět v textu některé termíny také v českém znění (například *Gauverbände* – župní svazy). Přesto kniha od čtenáře předpokládá alespoň zběžné znalosti reálií první republiky a mezinárodního kontextu, aby se vyhnul černobílému pohledu na situaci

v meziválečném Československu.

Celkově je možno říci, že Brandesův výklad – také v důsledku rozsáhlého využívání pramenů – je sice na mnoha místech odosobněný, v hodnotících pasážích je však autor značně kritický k československé vládě. Nejprve jí vyčítá lpění na koncepci československého národního státu, jímž překazila pokusy nalézt *modus vivendi* s menšinami. Možné osvětlení důvodů pro tento postoj vlády však nenalezneme v textu ani v bohatém poznámkovém aparátu. Nepoměrně malé zastoupení Němců ve státní sféře a jejich nedostatečná spoluúčast na řízení státu pak podle autora přispěly společně s hospodářskou krizí k rostoucí antipatii mezi Němci a Čechy a k radikalizaci německé menšiny. V dalších pasážích knihy Brandes vládě vytýká, že si nedokázala na svém území zjednat pořádek. Není však zcela jasné, jaké kroky k tomu měla podniknout. Sám Brandes totiž přesvědčivě dokládá, že Sudetoněmecká strana zaujala vůči Československu nekompromisní stanovisko a nebyla zainteresovaná na jakýchkoli dohodách.

První Československá republika si v sobě podle autora nesla po celou dobu znamení vlastního hořkého konce. Němci se ve své většině nedovedli s novým státem identifikovat a naopak většinové československé obyvatelstvo v nich vidělo cizince žijící na poněmčených československých územích. Příčinu poválečného divokého odsunu nespatřuje tak autor v nacistické okupaci, ale právě ve vyhrocení vztahu mezi Čechy a Němci vpředvečer mnichovské konference.